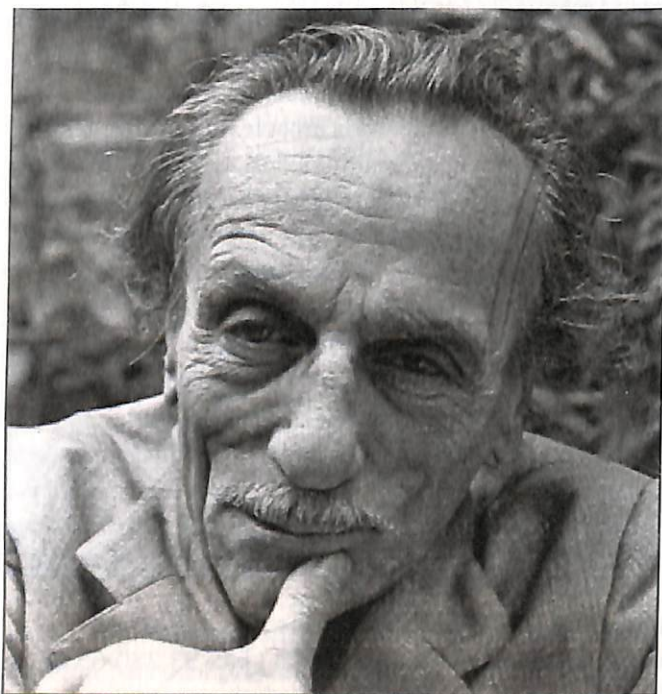

EDUARDO DE FILIPPO

ESSÈNCIA DEL MILLOR TEATRE POPULAR

per Enric Ciurans

Eduardo De Filippo (1900-1984), un dels artistes més populars del segle XX.

Eduardo De Filippo, Eduardo, com fou conegut per tothom, és encara avui un dels símbols de la cultura italiana, un dels artistes més populars del segle XX, un veritable referent del teatre, el cinema i la televisió que copsà com ningú l'essència d'Itàlia —a partir de la seva pregona comprensió de l'univers napolità, que retratà en les seves obres mestres— en el convuls període de les dècades centrals del segle passat.

El seu teatre torna als escenaris catalans en tres propostes que es veuran properament al Teatre Lliure i al Teatre Nacional. Al Lliure tindran el protagonisme les companyies italianes amb *Le voci di dentro*, dirigida i protagonitzada pel conegut i carismàtic Toni Servillo (Montjuïc, desembre de 2014) i *Dolore sotto chiave*, escrita originalment per a la ràdio, dirigida pel director napolità Francesco Saponaro (Gràcia, març 2015), a les quals cal afegir la versió de *L'art de la comèdia*, que dirigirà Lluís Homar, a la Sala Gran del Teatre Nacional de Catalunya (febrer-abril de 2015).

El teatre de De Filippo ja és prou conegut a casa nostra, on ha aconseguit grans èxits, un dels més sonors la posada en escena de *Dissabte, diumenge i dilluns* al Teatre Nacional de Catalunya (2002), dirigida per Sergi Belbel, amb un repartiment encapçalat per Mercè Sampietro i Jordi Bosch, i, més recentment, l'escenificació a la Biblioteca de Catalunya de *Natale in casa Cupiello*, un dels primers grans èxits de De Filippo, a càrrec d'Oriol Broggi (2010). Ambdues foren reposades, atès el gran èxit de públic.

Acostar-se a una personalitat polièdrica com la d'Eduardo De Filippo és una tasca complexa; cal, per tant, començar per donar una referència bàsica, la biografia que Maurizio Giammusso publicà el 1993 i que reedità el 2004 (Roma, Elleu Multimedia) sota el títol *Vita di Eduardo*, una eina imprescindible per a conèixer amb profunditat la vida, l'obra i les múltiples connexions escèniques i literàries que De Filippo establí amb els grans artistes del seu temps.

Teatre des del bressol

Eduardo De Filippo (Nàpols, 1900 – Roma, 1984) va estar vinculat al món del teatre des de la infància. Ell i els seus dos germans, Titina i Peppino —que també es dedicaren al teatre—, eren fills il·legítims del gran actor, autor i empresari teatral Eduardo Scarpetta, veritable icona del teatre napolità, que malgrat no reconèixer-los posà els mitjans per a la seva manutenció i la seva educació. La bigàmia d'aquest prohom excessiu en tots els sentits marcà la infància i la primera joventut d'Eduardo i els seus germans, que assistien entre caixes a les representacions del pare, i aprenien a estimar el teatre i a esdevenir els hereus del seu llegat.

Els primers passos d'Eduardo als escenaris estigueren per força vinculats a la influència paterna. Començà a la companyia del seu germanastre Vincenzo Scarpetta, com a intèrpret d'espectacles de varietats, i assolí l'experiència professional que li calia. Sempre acompanyat pels seus germans, Eduardo aconseguí un primer èxit amb *Sik-Sik, l'artífice magico* (1930), un acte únic que ell mateix interpretava, basat en la tèc-

L'art de la comèdia d'Eduardo De Filippo, per la companyia La gàbia / PQ Teatre, al SAT, l'any 1992. (Foto: Barceló)

Filomena Marturano de De Filippo, per la companyia La Filomena, al Teatre Goya, de Barcelona, l'any 1995. (Foto: Barceló)

nica tradicional de la farsa de Scarpetta. La creació de la companyia Il Teatro Umoristico els permeté assolir una nova dimensió en el complex panorama teatral transalpí. L'aclaparador èxit de *Natale in casa Cupiello*, que tingué diverses versions que anaren modificant la història original, consolidà Eduardo De Filippo com una figura emergent, que malgrat escriure en dialecte napolità era capaç de retratar com ningú l'essència de la seva ciutat i transcendir més enllà. Luca Cupiello, un *grande bambino*, com se l'ha definit, i el món dels pessebres, veritable símbol de la cultura napolitana, serviren a De Filippo per a crear una comèdia tràgica, un monument a la ciutat i els seus anònims ciutadans. Una obra que marcà profundament un joveníssim Federico Fellini quan la va poder veure a Roma.

La trobada amb Luigi Pirandello, en els anys més complexos del règim mussolinià, sacsejà la visió del

teatre d'Eduardo i esdevingué una influència decisiva. Com a intèrpret de drames com *Liola*, i especialment *Il berretto a sonagli* (*El barret de cascavells*), en què interpretà el protagonista, Ciampa, un home sol que lluita contra l'absurditat de la vida i contra la moral burgesa, la visió familiar que De Filippo tenia del teatre es veié modificada per sempre. La mort del gran dramaturg sicilià impedí que aquesta col·laboració continués. Al mateix temps, l'entrada d'Itàlia en la Gran Guerra trencà molts dels projectes, encara que Eduardo continuà treballant.

Il Teatro di Eduardo

El final de la guerra suposà la fi de la companyia formada amb els seus germans. Les primeres tensions es produïren amb Titina, la germana gran, actriu amb una trajectòria molt sòlida, amb qui Eduardo acabà

Le voci di dentro dels Teatri Uniti. (Foto: Gianni Fiorito)

Dissabte, diumenge, dilluns de De Filippo al TNC l'any 2004.

reconduint la situació, però la crisi forta fou amb el germà petit, Peppino, que provocà la ruptura i l'inici d'una nova etapa. La fundació al final de la Segona Guerra Mundial de la companyia Il Teatro di Eduardo donà inici a un període d'immensos èxits que forjaren la llegenda del gran Eduardo. Tres grans èxits marquen aquesta segona part dels anys quaranta: *Napoli milionaria!*, *Questi fantasmi!* i *Filomena Marturano*, tot coincidint amb l'esclat del neorealisme, un moment extraordinari del cinema italià amb Roberto Rossellini, Vittorio De Sica i Luchino Visconti, però també Anna Magnani, Totò i Nino Rota, i ja en els anys cinquanta, el primer cinema de Federico Fellini.

Napoli milionaria!, estrenada a Roma el 1945, és una obra que posa les bases del neorealisme, en endinsar-se en la realitat miserable del poble napolità en els darrers moments de la guerra. Si amb Luca Cupiello apareix el món del Pessebre com a definidor de la cultura popular, l'altre gran element era la *lotto*, però, en aquest cas, el contraban, la misèria moral a què és conduïda la societat napolitana, es veu rehabilitada per la solidaritat que suposa aconseguir una medecina per a guarir un infant. Com els grans mestres del cinema, allò que copsà De Filippo fou els personatges i la moralitat circumdant d'aquell moment històric. Cal, però, recordar que el teatre d'Eduardo ofereix sempre un vessant còmic de gran volada, que es posa de manifest en el primer acte, quan el marit, per ocultar les activitats il·lícites de la dona, es fa passar per mort, amb què provoca la pietat de la policia.

Al seu torn, *Questi fantasmi!*, estrenada l'any se-

güent, ens mostra aquest mateix plantejament còmic, amb una càrrega de profunditat extraordinària. S'hi ha fet la dissecció a les relacions matrimonials i a la infidelitat a partir d'una història rocambolesca i eixelebrada que demana grans actors, com De Filippo mateix, per a interpretar el protagonista, el genial Pasquale Lojacono.

Però, sens dubte, fou *Filomena Marturano*, estrenada a la darrera del mateix 1946, el moment estel·lar d'aquest període de consagració. *Filomena Marturano* suposà una doble satisfacció per a Eduardo: d'una banda, el consolidà com el dramaturg més popular d'Itàlia, i, de l'altra, la genial interpretació de la germana, Titina De Filippo, encarnant la noble prostituta que dona títol a l'obra, la situà com una de les grans dives de l'escena d'aquell país. Les versions cinematogràfiques d'aquesta peça extraordinària, en especial *Matrimonio a la italiana* (1964) de Vittorio de Sica, amb les recordades interpretacions de Sophia Loren i Marcello Mastroianni, resten com un dels grans moments de la comèdia italiana del segle XX. Possiblement, *Filomena Marturano* va ser la peça més representada d'Eduardo De Filippo i la que veritablement li obrí les portes d'altres teatres europeus i americans. A casa nostra, recordem la posada en escena de Frederic Roda, amb Araceli Bruch en el paper protagonista (Teatre Goya, 1995). Molt abans, el 1981, s'havia estrenat a Barcelona en llengua castellana, interpretada per Maria Asquerino i José Sazatornil.

Són aquests uns anys de felicitat en el pla personal, atès que neixen els fills d'Eduardo, Luca i Luisella, fruit

de la seva relació amb la jove actriu Thea Prandi. Tot i això, Eduardo mantenia des dels anys vint una llarga relació anterior amb la nord-americana Dorothy Pennington, amb qui no va tenir fills, i poc després, el 1956, conegué Isabella Quarantotti, que des de llavors va ser la seva fidel i estimada companya fins als darrers dies.

Una referència imprescindible

A la dècada dels cinquanta apareixen les etiquetes que qualifiquen De Filippo com a «neorealista del teatre» o «hereu de la Commedia dell'arte», quan no el consideren un epígon de Pirandello. Tot i això, la qualitat i l'originalitat del seu teatre s'imposà aclaparadorament als escenaris amb peces tan aplaudides com *De Pretore Vincenzo* (1957) o bé *Sabato, domenica e lunedì* (1959), que anys més tard assolí un gran èxit a Londres amb les interpretacions de Laurence Olivier i, en especial, de la seva esposa, Joan Plowright. La popularitat d'Eduardo es veié redimensionada amb les aparicions a la televisió, que convertiren De Filippo en un dels personatges més famosos d'Itàlia, juntament amb el gran Totò.

Consolidada la carrera d'Eduardo com a dramaturg, director i actor, s'intensificà l'interès dels grans directors teatrals del moment, com Paolo Grassi, fundador del Piccolo Teatro di Milano, Franco Parenti i molts altres directors escènics que cercaven la seva col·laboració, especialment com a actor.

Arribat a la maduresa, De Filippo escriví un dels grans textos del seu repertori, *L'arte della commedia* (1965), en què s'ocupava de reflexionar sobre l'art al qual dedicà tota l'existència. Es tracta d'una obra de

tesi que vol mostrar la importància social i la necessitat moral del teatre, en un context en què es començava a parlar de la «crisi del teatre». S'enfronten dues icones: el director d'una companyia de teatre popular i el governador de la ciutat, és a dir, Eduardo enfrontat al poder polític que el menysprea en tant que comediant. Aquest menyspreu esdevé pànic quan el governador entén el veritable poder del teatre, en plantejar-se una qüestió pirandelliana: com distingir la veritat de l'art? L'estrena no assolí un gran èxit, però sí l'interès de la crítica, que constata el valor emblemàtic de la peça. A casa nostra, *L'art de la comèdia* no s'estrenà fins al 1992, quan Jordi Mesalles la dirigí en el context d'una exposició homenatge que el Sant Andreu Teatre reté al gran artista napolità.

Els darrers aplaudiments que rebé Eduardo De Filippo van estar marcats per la nostàlgia. Amb quasi vuitanta anys va interpretar de nou els espectacles que l'havien fet famós abans de la Segona Guerra Mundial amb *Il Teatro Umoristico*, i les meravelloses interpretacions de textos pirandellians, i exhaurí les localitats dels teatres on actuà. Llavors començaren els homenatges i els càrrecs honorífics: el 26 de setembre de 1981, el president de la República, Sandro Pertini, el nomenà senador vitalici, fent palesa la seva jerarquia enfront del poble italià. En rebre el nomenament, De Filippo rebutjà amb gest contundent les formes protocol·làries per afirmar en el discurs de presa de possessió: «No em digueu senador; m'ha costat tota una vida esdevenir simplement Eduardo.» Eduardo s'incorporà al grup de l'esquerra independent, parlamentaris propers al PCI que no mantenien la disciplina orgànica del partit. Les seves primeres visites foren a centres penitenciaris de Nàpols, on s'interessà per les condicions de vida dels joves presos, i fou allí on revelà a aquells joves marginals de la societat el seu gran secret: «Jo he estat com vosaltres, res més; en aquesta ciutat on et diuen que treballar és cosa d'idiotes i t'ofereixen sortides ràpides. He treballat tota la vida. No sé fer altra cosa. Si ara m'aplaudeixen i em criden per al Senat, m'afalaguen i em coneixen, és només perquè he treballat molt i bé.»

Eduardo De Filippo, un dels grans homes del teatre italià i europeu del segle XX, va donar continuïtat a la gran *commedia* italiana, propasant els tipus i les trames del present històric. Actor extraordinari, director escènic intel·ligent i sensible, va tenir per damunt de tot una virtut: saber crear un teatre popular de qualitat, parlant de les penúries i les alegries de la gent del poble, atès que mai no es va allunyar d'aquesta realitat.